

NEKI STEREOTIPI U RAZUMIJEVANJU BOSANSKOHERCEGOVAČKE HISTORIJE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Abstrakt: Ovaj rad govori o nekim stereotipima koji su se razvili u okrilju historiografije, te naučne i šire javnosti o jednom broju pitanja iz bosanskohercegovačke historije u doba prve jugoslavenske države (1918-1941). Autor ističe da su ti stereotipi nastajali na temeljima generalno negativnog određenja jugoslavenske historiografije socijalističkog razdoblja prema monarhističkoj Jugoslaviji, ali i kao posljedica savremenog čitanja historije u funkciji zadatog razumijevanja novijih zbivanja u Bosni i Hercegovini. U radu se potcrtava važnost svestranog sagledavanja historijskih izvora kao ključne pretpostavke od stereotipa rasterećenog razumijevanja prošlih likova i događaja.

Ključne riječi: historija, historijski izvori, stereotipi, Bosna i Hercegovina, Kraljevina Jugoslavija, građansko društvo, međuetnički odnosi.

U jednom svom radu o ulozi historijskih mitova u modernim društvima norveški politolog Pål Kolstø ukazuje na značaj naučne delegitimacije mita u historiji, ali istovremeno upozorava da se ona mora kretati u granicama klasičnog *sine ira et studio* – drugim riječima kazano, ne bi smjela biti povodom i predtekstom za novi mit, novu mitološku percepciju. Dijeleći istraživačke pristupe historijskim mitovima na 'prosvjetiteljske' i 'funkcionalističke', Kolstø insistira na neophodnosti principa prosvijećenosti u proučavanju historijskih mitova, ali i naglašava "da ne smijemo zaboraviti i na sebe primjenjivati isti taj princip, kao historičari i sociolozi"¹. Ova njegova primjedba ima posebnu težinu u postjugoslavenskoj historiografiji, ima li se u vidu njena ambicija da slobodno i nesputano, bez ideoloških opterećenja, bez predmetnih limitacija, istražuje i predočava činjenice naše prošlosti, demaskirajući ličnosti i zbivanja čiji su odrazi u našem pamćenju utonuli u mitove i stereotipe. Nažalost, i letimičan pogled na historiografsku produkciju nakon raspada SFRJ ukazuje da će proces emancipacije historiografije od raznih 'viših prioriteta i interesa', a samim tim i od obnove starih odnosno produkcije novih mitova i stereotipa, ići sporije i teže nego što se može pretpostaviti.

Stavovi koji su se mogli čuti na otvaranju naučnog skupa *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena* u organizaciji Istorijskog instituta SANU od 13. do 15. XII 1994. teško bi se mogli smatrati ohrabrujućim i poticajnim kada je riječ o naučno profiliranom pristupu bosanskohercegovačkoj historiji. Tu je, recimo, istaknuto kako svi savremeni problemi Bosne i Hercegovine vuku svoj korijen iz odluke Berlinskog kongresa da Austro-Ugarska monarhija okupira Bosnu i Hercegovinu. "Ako bismo pokušali da napravimo paralele između savremenog stanja i iskustva na tlu Bosne i Hercegovine od vremena Berlinskog kongresa, onda bi se moglo zaključiti da je rat u Bosni i Hercegovini zapravo počeo 1878. godine, ulaskom oko 150.000 okupatorskih vojnika moćne Habzburške monarhije, uz blagoslove cele Evrope."² Premda se naglašava važnost objektivne i kritičke analize historijskih izvora za razumijevanje novije prošlosti Bosne i Hercegovine, insistira se na pojednostavljenoj logici prema kojoj je Bosna i Hercegovina, kako se navodi, žrtva politike velikih sila prema Balkanu, kao i globalnih političko-vjerskih projekata – srednjeevropskog klerikalizma s jedne, i u novije vrijeme

islamskog fundamentalizma sa druge strane. Hrvatskoj i Srbiji se, pritom, ne daje nikakva uloga u političkim i nacionalnim procesima u Bosni Hercegovini.

Slični pojednostavljeni pristupi, s tendencijom pozitivne revalorizacije pojedinih događaja novije bosanskohercegovačke historije, primjećuju se na stranicama bošnjačke historiografije. Ovdje se historijski diskurs, u dijelu literature, pojavljuje kao oruđe u izgradnji nacionalne samosvijesti, što dovodi do neutemeljenih i nategnutih tumačenja pojedinih historijskih epizoda. Tako se član 135 Vidovdanskog ustava nerijetko predstavlja kao historijska afirmacija političko-državnog identiteta Bosne i Hercegovine. "Ovaj je član izražavao činjenicu da je još od ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno-pravni, odnosno političko-teritorijalni kontinuitet BiH, te da je prema tome potrebno poštovati 'ono što se zateklo'."³ Zanimljivo je, kako vidimo, činjenica da je pomenutim ustavom Bosna i Hercegovina u cijelosti integrirana u centralistički poredak prve jugoslavenske države.⁴ Ovakve interpretacije su komplementarne sa naporima dijela bošnjačke periodike da se, primjerice, selektivnom prezentacijom tekstova nekadašnjih političara dadne odgovarajući poticaj i doprinos *bošnjačkom samorazumijevanju*, kako se navodi u jednom od *Preporodovih* godišnjaka.⁵

Jedan od glavnih problema postjugoslavenskih studija i tekstova koji zahvataju u historijsku materiju jeste nerijetko nastojanje da se razračunaju sa mitologiziranim toposima historijske svijesti koja je nastajala nakon Drugog svjetskog rata, a da toj težnji ne prethode relevantna istraživanja i kritičko sagledavanje historijskih izvora, što stvara bojazan da se iz jedne krajnosti ne ode u drugu, iz stare mitološke percepcije u novu. U zaključku jedne studije o Titu i Titovom nasljeđu se ističe kako je bitno da se sve struje današnje hrvatske elite suoče s objektivnim historijskim činjenicama "kako bi se mogla provesti nužna detoizacija u hrvatskom društvu, kao nužni proces pročišćavanja kolektivnog pamćenja i konstrukcije zdravog nacionalnog identiteta neopterećenog hipotekama totalitarne prošlosti"⁶. Ovakvom stavu se ne bi mogla dati nikakva primjedba da je navedenom procesu, u autorovom radu, doista prethodilo suočavanje s objektivnim historijskim činjenicama, istraženim i podastrim, u svoj punini njihove mnogolike sadržajnosti, bez emfatičnog fokusiranja na samo jednu dimenziju spornog lika i njegove epohe. Onda bi se po svoj prilici dokučilo i objasnilo kako je moguće da je tri četvrtine učesnika telefonske ankete hrvatske televizijske emisije 'Latinica' 1998. izjavilo da ima pozitivno mišljenje o Josipu Brozu a u anketi sedmičnika *Nacional* 2004. Tito proglašen "najvećim Hrvatom u povijesti". Drugim riječima, demitologizacija Tita neupitno zahtijeva proučavanje svih relevantnih izvora iz kojih se može historijski revalorizirati njegovo vrijeme i uloga.

U ovom radu namjera mi je ukazati na neke prisutne stereotipe u razumijevanju i tumačenju bosanskohercegovačke historije između dva svjetska rata, bilo da je riječ o historijskoj literaturi bilo da se radi o široj društvenoj percepciji, rukovodeći se ubjedenjem da je mala korist od naučnih istina historiografije ako horizontima društvene svijesti gospodare zablude i neistine. Analizirajući uzroke tih stereotipa, uvidio sam da je jedan dio nastao na temeljima generalno negativnog određenja jugoslavenske historiografije socijalističkog razdoblja prema monarhističkoj Jugoslaviji, dok su neki opet nastali kao posljedica savremenog čitanja historije u funkciji zadatog razumijevanja novijih zbivanja u Bosni i Hercegovini. Svima im je pak zajedničko da su se formirali i razvili u oskudici detaljnijih istraživanja predmetnih fenomena, ali i nespremnosti da se o njima promišlja trezveno i racionalno, rasterećeno obzirom na rezultate do kojih bi to promišljanje moglo dovesti.

U uvodu bih takođe ukazao na neodrživost stavova kojim se, usljed interpretacijskih razlika nacionalnih historiografija, naučna razina historijskih radova dovodi u vezu sa odsustvom polemike i kritike, kakav je slučaj kod Srećka M. Džaje. Prema ovom historičaru, kad je riječ o istraživanju pojedinih razdoblja, odnosno historijskih procesa na tlu Bosne i Hercegovine, najviši stepen naučnosti do sada su ostvarili istraživači trgovačkih odnosno privrednih veza Bosne s njenim susjedima, te historičari umjetnosti. Kao razlog se navodi nemogućnost ideološke kontekstualizacije pomenutih tema.⁷ Smatram da istinsko naučno djelo ne gubi nužno na svojoj

naučnoj težini ako izaziva polemike i kritike. Rad Rasima Hurema o stanju i prilikama u NOP-u s kraja 1941. i početkom 1942.⁸ nije izgubio na svojoj naučnoj vrijednosti usljed kritika i osporavanja tadašnje naučne zajednice. Isto tako, ma koliko je navodili domaći i strani autori, knjiga Noela Malcolma *Povijest Bosne*⁹ ostaje djelo oskudne naučne utemeljenosti. Ako bi se naučna vrijednost historijskog djela prvenstveno bazirala na konsenzusu akademske zajednice, na prostorima bivše Jugoslavije posigurno ne bi bilo mnogo historijskih radova naučnog karaktera.

Prvo ustaljeno mišljenje koje želim problematizirati jeste u literaturi prisutna predstava o građanskom društvu jugoslavenske kraljevine koje je oskudijevalo pravima i slobodama njenih naroda i građana. U jednom karakterističnom opisu ono je prikazano kao društvo u kojem se odmah poslije 1918. raspadalo slobodno javno mnijenje, opadale građanske slobode a buržoazija počela gubiti vjeru u sebe i liberalna načela društvenog poretka.¹⁰ Posvemašnje sivilo i propadanje – jedini je dojam kojeg sugerira prikaz osnovnih ekonomskih i društveno-političkih karakteristika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u *Istoriji Saveza komunista* iz 1972.¹¹ Tromi birokratski aparat državne uprave, nepotizam, nerad, korupcija, zloupotreba javne vlasti, neredi, svađe i uvrede – dominantne su kategorije u opisu političkog i društvenog života u Kraljevini u Petranovićevoj *Istoriji Jugoslavije*.¹² Bezmalo sve sfere života su dovođene u kontekst predstave o monarhističkoj Jugoslaviji kao tamnici naroda u kojoj su carovali politika nacionalnog ugnjetavanja i režim policijske samovolje i bezakonja.

Izrazito negativan odnos jugoslavenske historiografije prema međuratnoj Jugoslaviji dijelom je bio posljedica objektivnih historijskih analiza i uvida, a dijelom rezultat političkih i ideoloških potreba poslijeratne Jugoslavije da pokaže svojim građanima kako je buržoaski poredak pluralizma, demokratije i ljudskih prava doživio potpunu historijsku kompromitaciju. Iz tih razloga su, i u predmetno-istraživačkom i u analitičko-interpretacijskom smislu, u prvi plan stavljani i promatrani velikosrpskom hegemonijom opterećeni politički, nacionalni i ekonomski procesi, dok je skoro potpuno zanemarena sadržajnost društvenog života i građanske kulture ovog vremena. U Bosni i Hercegovini je između 1918. i 1941, ne računajući one pokrenute za vrijeme Austro-Ugarske, izlazilo ukupno 428 različitih listova i časopisa.¹³ U nekim od njih je žestoko napadan vladajući politički režim, osporavana vladina politika, podizan nivo političke i društvene svijesti građana. Djelovala su brojna kulturna, prosvjetna, privredna, vjerska, humanitarna, sportska i druga društva i organizacije koje su, obzirom na slabu socijalnu i ekonomsku osnovu bosanskohercegovačkog društva, davale važan poticaj kulturnom razvoju i modernizaciji. Neka od tih društava su bila po volji vladajućeg režima, neka nisu – 'Narodna uzdanica' je, podsjetimo se, formirana i djelovala kao kulturna protuteža prosrpskom i prorežimskom 'Gajretu'.¹⁴ Premda su zasebni nacionalni i pokrajinski identiteti bili pod teškim pritiscima negiranja i opstrukcije, unutar vlastitih institucionalnih okvira odvijao se kulturni i društveni život pojedinih naroda i zajednica, njihova samorefleksija i aktivnosti ka pozitivnim promjenama. Ove procese dakako treba shvatiti u kontekstu ondašnje historijske realnosti – brojnih političkih manipulacija, postojeće nepismenosti i neprosvijećenosti i teških ekonomskih prilika koje su pogodovale socijalnom konformizmu i kompromitaciji.

Drugi stereotip na koji se želim usredsrediti nastao je na temelju jedne sporne izjave – one Stojana Protića u Meštrovićevim *Uspomenama na političke ljude i događaje* – o srpskoj vojsci i 'Turcima' u Bosni nakon Prvog svjetskog rata. Prema Meštrovićevom kazivanju, Protić je u maju 1917. članovima Jugoslavenskog odbora izložio *srpsko rješenje muslimanskog pitanja*: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat će Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdeset i osam,

vremena, da se vrte na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u

Srbiji.¹⁵ Prije raspada Jugoslavije i ratnih zbivanja devedesetih historiografija je sa priličnom rezervom uzimala pomenuti Meštovićeve navode. Ali su posljednja ratna kataklizma i golgota bošnjačkog naroda dotičnoj izjavi dali programsko značenje osmišljene genocidne politike koja se više puta manifestirala u XX stoljeću. U njoj je prepoznat sukob srpskog nacionalnog stava kad su Bosna i Bošnjaci u pitanju¹⁶, dokaz da su svi zločini nad Bošnjacima bili odraz jedne jedinstvene ambicije i paradigme. Kako je ratna drama uticala na historijsku percepciju najbolje se vidi na primjeru Atifa Purivate, koji je u svojoj odličnoj monografiji o Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji (JMO), temeljem Protićeve blagonaklonosti spram Bošnjaka, ozbiljno relativizirao Meštovićeve navode¹⁷, da bi ih nakon 1992. prihvatio kao vjerodostojnu potvrdu srpske genocidne politike prema Bošnjacima. Pritom je dotični autor pogrešno vezao spornu Protićevu izjavu za raspravu na Krfskoj konferenciji, potpuno ignorirajući stavove koje je pomenuti srpski političar na njoj zastupao.¹⁸

Prema službenim bilješkama sa Krfske konferencije upravo je Stojan Protić odbacivao diskriminaciju prema muslimanima, zalažući se za jednakost pravoslavlja, katoličanstva i islama pred državom.¹⁹ Nakon ujedinjenja 1918. od svih srpskih političara Protić je bio najbliži pozicijama prvih ljudi JMO.²⁰ Svojim pogledima na uređenje države i rješenje beglučkog pitanja iritirao je bosanske Srbe a uživao simpatije među muslimanskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini.

Spornu Protićevu izjavu, naravno, nije moguće ni potvrditi ni obeskrjepiti. Ali je potrebno ukazati na njenu koliziju sa historijskim obavijestima koje posjedujemo. Više autora je relativiziralo Meštovićeve navode o Protiću.²¹ Sve navedeno, dakako, ne stvara podlogu bilo kakvom, najmanje apriornom, sudu o karakteru srpske politike prema Bošnjacima u XX stoljeću. Ali upozorava na jednu iskrivljenu percepciju koja bespotrebno opterećuje naše suočavanje sa historijskim činjenicama.

Treći stereotip kojeg želim osvjetliti zasniva se na tendenciji da se stanje jednog naroda primarno promatra iz perspektive odnosa države prema njemu, njegovim težnjama i potrebama, bez analize i sagledavanja njegovih vlastitih postupaka, njegove vlastite odgovornosti za prilike u kojim se nalazio. Puno papira je potrošeno na objašnjavanje kako je prva jugoslavenska država imala maćehinski odnos prema Bosni i Hercegovini, naročito Bošnjacima²², kao narodu izloženom agrarnom nasilju, ekonomskom propadanju i nacionalnoj asimilaciji. Beogradska vlada se tereti da je na bošnjačke pozive na razum, bratstvo i toleranciju odgovarala nacionalnim poniženjem, ekonomskom obespravljenošću i kulturnom potčinjenošću Bošnjaka.²³ U prezentaciji bošnjačke historije međuratnog razdoblja glavna pažnja se usmjerava na degeneraciju političkog sistema i pritiske kojim je bilo izloženo bošnjačko političko i vjersko vodstvo, mala, skoro nikakva, njihovim vlastitim postupcima, odnosno pristupima samih Bošnjaka njihovom nepovoljnom stanju u jugoslavenskoj kraljevini.²⁴ Dakako, u velikoj mjeri je to posljedica nepostojanja potrebnih istraživanja koja bi iz različitih perspektiva osvjetlila kulturni, ekonomski i društveni život, psihologiju, mentalitet i sistem vrijednosti Bošnjaka u ovom vremenu.²⁵

Nema sumnje da je državna vlast bila glavnim uzročnikom teškog položaja bošnjačkog naroda, naročito u prvim godinama jugoslavenske kraljevine. Ona je stalnim toleriranjem nasilja i zločina, nepravničnom agrarnom reformom, diskriminacijom u upravi i administraciji, nejednakim plaćanjem vjerskih službenika – nesporno doprinosila negativnom stanju Bošnjaka u međuratnom razdoblju. Ali tom i takvom stanju su nesporno doprinosili i sami Bošnjaci. Ovdje želim ukazati na pisanje *Gajreta*, *Nove Evrope*, *Jugoslavenskog lista* i drugih listova u kojim su podastirane seriózne analize bošnjačkih prilika kojim nije nedostajalo sluha za iskrenost i samokritiku. U jednom od njih je autor ukazao na bošnjačku nepoduzetnost i neorganiziranost kao bitne uzročnike prisutne krize među Bošnjacima.²⁶ Mnogi su isticali da Bošnjaci neće moći

napredovati dok ne prihvate brojne reforme, prije svega u sferi psihologije života i poimanja vjerskih načela.

Za razumijevanje ovog pitanja smatram veoma važnim ukazati na neke statističke pokazatelje. Prema podacima Ulema-medžlisa u Sarajevu, od ukupnih 32.957 muslimanskih učenika krajem 1931. samo je 2138 (6,48 %) pohađalo građanske i srednje škole.²⁷ Najviše polaznika građanskih i srednjih škola, srazmjerno broju muslimana, bilo je na području Muftijstva u Sarajevu (935 ili 0,39 %), a najmanje na području Muftijstva u Tuzli (290 ili 0,13 %).²⁸ Trinaest godina nakon ujedinjenja broj bošnjačke djece u trima sarajevskim gimnazijama nije bio veći od 15 % ukupnog broja učenika pomenutih škola. U sredinama gdje su postojale građanske i srednje škole omjer bošnjačkih muških i ženskih polaznika bio je 3:1, 4:1, nerijetko i veći. Ukupan broj bošnjačkih djevojaka koje su pohađale građanske i srednje škole iznosio je 607, što je predstavljalo poražavajućih 0,16 % ukupne bošnjačke ženske populacije početkom tridesetih. Naročito nezadovoljavajući pokazatelji bili su u visokom obrazovanju. Broj muslimanskih studenata 1931. na univerzitetima u Kraljevini iznosio je preskromnih 197, što je predstavljalo svega 1,3 % ukupne studentske populacije na jugoslavenskim univerzitetima, premda su muslimani sačinjavali 11,20 % ukupnog stanovništva Jugoslavije.²⁹

U novembru 1933. Vrhovno starješinstvo Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije požalilo se Ministarstvu prosvjete u Beogradu na slabu zastupljenost muslimanskih učitelja i učiteljica u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini.³⁰ Kao primjer je navedena Muška narodna osnovna škola u Zenici gdje, i pored ogromne većine muslimanskih učenika, rade samo dva muslimana: Mehmedalija Husika i Šuhreta Pihura. Na upit nadležnog ministarstva Kraljevska banska uprava Drinske banovine je objasnila da nije riječ o ciljanom nezapošljavanju muslimanskog kadra, već o nepostojanju raspoloživih učitelja muslimana za namještenje.³¹ U oktobru 1935. Džematski medžlis Vakufsko-mearifskog džemata Banja Luka zamolio je predsjednika vlade dr. Milana Stojadinovića da osigura jednakopravnost muslimana prilikom zapošljavanja u državnim i bankskim uredima Vrbanske banovine.³² Na Stojadinovićev upit ban Vrbanske banovine je odgovorio da je od njegovog dolaska na funkciju bana procentualno najviše postavljeno muslimana "i ako je njih najmanje sa fakultetskom i gimnazijskom spremom"³³.

Historijskoj nauci tek predstoji da cjelovito sagleda stanje i položaj bosanskohercegovačkih naroda između dva svjetska rata. Nisu se samo Bošnjaci osjećali napuštenim i zanemarenim u doba Kraljevine. U junu 1940. srpska 'Prosveta' je usvojila rezoluciju u kojoj je izrazito negativno ocijenjena prosvjetna politika države, naročito u oblasti osnovnog školstva, gdje "od oslobođenja pa do danas nije učinjeno ni od strane države, ni od samouprava ono i onoliko koliko se i moglo i moralo učiniti"³⁴. Nove analize lišit će nas nepotrebnih stereotipa i omogućiti objektivnu revalorizaciju različitih aktera u oblikovanju prilika i odnosa u Bosni za vrijeme prve jugoslavenske države.

Sljedeće pitanje koje želim problematizirati, ovaj put iz političke historije, tiče se sporazuma Cvetković – Maček i tumačenja inicijative dr. Džaferbega Kulenovića o stvaranju tzv. četvrte banovine koju bi sačinjavala Bosna i Hercegovina u svojim historijskim granicama. Jugoslavenska historiografija i publicistika je ovoj inicijativi uglavnom davala značenje *muslimanskog svojatanja Bosne*, nastojanja muslimanske buržoazije da osigura muslimansku dominaciju u Bosni i Hercegovini. Prema Nikoli Babiću, sve tri strane su isticale svoje pravo na Bosnu – Maček i HSS, srpski političari i udruženja, ali i Pokret za autonomiju Bosne.³⁵ "Suprotstavljajući se srpskoj i hrvatskoj dominaciji, muslimanska autonomistička politika tražila je da u Bosni i Hercegovini ima posebnu, u konstelaciji nacionalno-političkih odnosa, vodeću, superiornu poziciju."³⁶ Pošto je potekla iz redova buržoazije, inicijativa u prilog bosanske autonomije morala je biti difamirana kao uskoklasna i begovska.

Čitajući dokumente i štampu iz onog vremena nisam naišao na izjave i stavove koji bi potvrdili navedeno tumačenje. Bošnjaci nisu imali ni brojčane, ni ekonomske ni političke snage da se bore za bilo kakvu dominaciju u Bosni i Hercegovini. U rezolucijama koje su usvajala

brojna kulturno-prosvjetna i vjersko-staleška udruženja uvijek je istican boljitak Bosne i ravnopravnost svih naroda i vjera koji u njoj žive.³⁷ Smisao pokreta za autonomiju 1939. mislim da je najplastičnije izrazio hercegovački političar Husaga Čišić kada je jednom svom prijatelju napisao:

"Moje je mišljenje da se ovdje moramo organizovati kao Bosanci; odnosno kao Bosanski autonomisti i nikako drugačije, jer sam uvjeren, da u tome znaku možemo okupiti pod svoj bajrak sve one sinove ispačene Otadžbine, koji lične profite ne pretpostavljaju opće narodnim, i koji ne mogu imati nikakvih ličnih računa [.....]. Sumnje nema da će radni svijet u ovim pokrajinama bez razlike na vjersku pripadnost objeručke prihvatiti ovu parolu, jer je izvjesno da će u ovom znaku naći zaštitu za svoje opravdane tražbine u poboljšanju svojih materijalnih prilika, koje sada nijesu ružičaste. To isto vrijedi i za zemljoradnike, čiji produkti nijesu ni dostatni ni ravnomjerni potrebama za svakdašnji život. Uostalom i neprirodno je za svakog normalnog čovjeka da želi, da se u njegovoj vlastitoj kući drugi više pitaju od njega."³⁸

Husagi Čišiću, kao i autorima i potpisnicima drugih pisama, programa i rezolucija u kojim je zagovarana autonomija Bosne i Hercegovine, obzirom na vrijeme u kojem su djelovali, mogli bi se spočitavati politički romantizam, nerealni i neostvarivi ciljevi, ali ne i odsustvo dobre volje i spremnosti da se gradi Bosna i Hercegovina po mjeri svih njenih naroda i građana.

Posljednja tema iz međuratne historije koju želim osvjetliti tiče se odnosa među narodima i vjerama u Bosni i Hercegovini. Nerijetko je sugerirana predstava o izraženim razlikama i suprotnostima, niskom stepenu tolerancije i uvažavanja, "zatrovanim međuetničkim odnosima"³⁹, čemu su uglavnom posredovale naslijeđene predrasude, socijalni antagonizmi i izražene stranačko-političke manipulacije. U jednoj novijoj historiji Jugoslavije odnos među vjerskim zajednicama dočaran je karikaturom Pjera Križanića na kojoj trojica vjerskih dostojanstvenika zamahuju svojim simbolima jedni na druge.⁴⁰ Ovakva percepcija je poslužila nekim autorima da nacionalistička divljanja i klanja u NDH dovedu u vezu sa tobože tradicionalno antagonističkim odnosima muslimana i kršćana u Bosni i Hercegovini.⁴¹

Nije mi poznato da se do sada iko ozbiljnije pozabavio pitanjem međunacionalnih i međukonfesionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine. Bez pretenzije da o karakteru i kvalitetu tih odnosa dajem nekakav definitivni sud, predočit ću tek dvije historijske obavijesti koje ozbiljno relativiziraju predstavu o odsustvu dobrosusjedskih odnosa i uvažavanja među bosanskohercegovačkim vjerama i narodima. Prva je izvještaj sreske ispostave u Stocu od 3. XII 1932. banu Primorske banovine u Splitu o proslavi muslimana grada Čapljine prilikom otvaranja prve munare i mekteba. Prenosim dio zapažanja sreskog starješine:

"Rano u jutro održana su blagodarenja u svim bogomoljama u čast praznika Ujedinjenja, pa je zatim nešto prije podne otpočela vjerska svečanost otvorenja džamije. Svečanu dovu je proučio pres. g. Hafiz Omer eff. Džabić, mostarski muftija, koji je održao i lijep prigodni govor o značaju same svečanosti. Pročitana je i pozdravni brzojav, koji je upućen Nj. Vel. Kralju, pa je zatim prvi ezan otkuisao g. Mustafa Nun Čišić. Čitavi narod bez razlike vjere je bio oduševljen kada je svečanost bila završena, zato što su i braća muslimani u svakome pogledu izlazili svojim sugrađanima na susret, što je lijepo istakao u svome govoru mjesni srp. pravoslavni paroh."⁴²

Druga obavijest je jedan detalj iz uspomena i sjećanja Avde Hume. Evo kako je poznati komunistički političar opisao međuljudske i međunacionalne odnose u Mostaru dvadesetih godina proteklog stoljeća:

"Moji su roditelji, kao i mnoge meni poznate porodice, održavali stalno dobre odnose sa srpskim porodicama koje su živjele u susjedstvu. U mojoj su mahali pretežno živjeli

Muslimani i Srbi; oni su se posjećivali, žene se nisu pred njima krile, i sa mnogima su prijateljevali kao da se ništa u prljavom političkom svijetu nije dešavalo. Znam da su se u mahalama gdje su Muslimani bili pomiješani sa Hrvatima, njegovali isti takvi prijateljski odnosi. Isto su tako moji bili dobro i sa seljacima Hrvatima koji su bili jedino stanovništvo sela Cima, gdje su moji od davnina imali vinograde koje su ti seljaci obrađivali. A vazduh je bio zasićen neljudskim riječima i oporim parolama, kao i jedom koji su prosuli političari, neko više, a neko manje, iz svih nacionalnih građanskih stranaka. To se taložilo u ljudske duše poslije prethodne selekcije po nekom instinktu uvidavnosti i kulture ljudskog srca kao i racionalnog odbacivanja, upravo pred naletom toliko neistina. Ne može se reći da nije bilo i takvih koji su mnoge nedostojne parole bez ikakvog odabiranja usvajali kao svoje, valjda zato što su bili predodređeni za to neznanjem i ličnom uskogrudošću. Ali su oni u vidnom polju građana bili neugledna manjina i nisu mogli zatrovati ljudske duše, iako su povremeno u njih unosili nemir."⁴³

Navedena razmatranja stereotipa u razumijevanju bosanskohercegovačke historije međuratnog razdoblja ne treba shvatiti niti kao definitivne korekcije prisutnih tumačenja u historiografiji i publicistici niti kao radikalnu kritiku autora koji su ih zastupali. Prije bi ih trebalo shvatiti kao poziv na veći oprez pri oblikovanju naših predstava o minulim zbivanjima, ali i detaljnije istraživanje izvora koji nam mogu ponuditi odgovore na pitanja i dileme koje ona pred nas postavljaju.

Summary

This work tells about some stereotypes produced in the framework of historiography and scientific public concerning some questions of Bosnian history during the first Yugoslav state (1918-1941). The author emphasizes that these stereotypes originated from generally negative attitude of Yugoslav socialist historiography towards Kingdom of Yugoslavia, as well as from contemporary history reading helping to build modern national identities. The work underlines the significance of proper use of historical sources for the new understanding of history, deprived of myths and stereotypes.

Bilješke

¹ Pål Kolstø, "Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima", *Historijski mitovi na Balkanu* (zbornik radova), Sarajevo, 2003, str. 37.

² Slavenko Terzić, "Reč na otvaranju skupa", *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena* (zbornik radova), Beograd, 1995, str. 8.

³ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, str. 499.

⁴ Tomislav Išek, "Bosna i Hercegovina od stvaranja do propasti prve zajedničke države (1918-1941). Nacionalni etnosi između centralizma i napora za preuređenje zemlje", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, str. 320.

⁵ Pogledati: *Godišnjak BZK Preporod*, Sarajevo, 2001, I, str. 175-196.

⁶ Jure Vujić, *Trg Maršala Tita – mitovi i realnosti titoizma*, Zagreb, 2007, str. 250.

⁷ Srećko M. Džaja, "Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi", *Historijski mitovi na Balkanu* (zbornik radova), Sarajevo, 2003, str. 40.

⁸ Rasim Hurem, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972.

- ⁹ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995.
- ¹⁰ Vasa Čubrilović, "Uvod u istoriju Jugoslavije od 1918 do 1945", *Iz istorije Jugoslavije 1918 – 1945*, Beograd, 1958, str. 14.
- ¹¹ Pero Morača, Dušan Bilandžić, Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije* (kratak pregled), II izdanje, Beograd, 1977, str. 29-31.
- ¹² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1980, str. 76-94.
- ¹³ Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1961.
- ¹⁴ O djelatnosti 'Narodne uzdanice' pogledati: Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka*, Sarajevo, 2002.
- ¹⁵ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1969, str. 64.
- ¹⁶ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998, str. 52.
- ¹⁷ "Meštrovićevu informaciju, mislimo, treba uzeti s rezervom, pogotovo što je Stojan Protić neposredno poslije rata kao prvi predsjednik ministarskog savjeta, djelimično upoznat sa teškim položajem Muslimana u novostvorenoj državnoj zajednici, zauzeo takvo koncilijantno držanje prema bosanskohercegovačkim Muslimanima da je baš kod njih uživao posebne simpatije" (Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III izdanje, Sarajevo, 1999, str. 21).
- ¹⁸ Atif Purivatra, "Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918-1941)", *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, str. 105.
- ¹⁹ *Krfska konferencija* (beleške sa sednica vlade Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslovenskog odbora održanih na Krfu 1917. godine), Beograd, 1924, str. 36.
- ²⁰ Adnan Jahić, "Bošnjaci i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 7, Tuzla, 2006, str. 106.
- ²¹ Pogledati: Bogdan Krizman, "Prikazi i kritike", *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1963, br. 4, str. 105-113; Dragutin D. Nikolić, *Stojan Protić ili onaj koji je imao pravo*, Rim, 1980, str. 36; Bogumil Hrabak, "Radikali u Bosni i Srbiji o rešenju bosanskog agrara 1919. i 1920. godine", *Istorija XX veka* (zbornik radova), XII, Beograd, 1972, str. 298-299.
- ²² Naziv *Bošnjaci* koristim analogno korištenju naziva *Muslimani*, za bosanskohercegovačke muslimane južnoslavenskog porijekla, koji su i prije i poslije razdoblja o kojem govorimo bili, obzirom na njihov politički, društveni i kulturni identitet, mnogo više od puke vjerske zajednice (više pogledati: Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, Zagreb, 1990).
- ²³ Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo, 1993, str. 129.
- ²⁴ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 485-526.
- ²⁵ Neke odgovore u ovim oblastima ponudio sam u svojoj magistarskoj radnji i doktorskoj disertaciji (Adnan Jahić, *Hikmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2004; Adnan Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata* [rukopis doktorske disertacije], Tuzla, 2007).
- ²⁶ "Naše privredno pitanje", *Domovina*, I, 1920, br. 3, str. 1.
- ²⁷ *Prvi izvještaj o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu*, Sarajevo, 1932, str. 82-85.
- ²⁸ *Isto*. Dijelom je to bila i posljedica činjenice da je najviše građanskih i srednjih škola, u odnosu na broj muslimanskih žitelja, upravo bilo na području sarajevskog muftijstva (21), a najmanje na području tuzlanskog (13).
- ²⁹ *Pregled rada Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Beogradu od 31 oktobra 1930 do 31 oktobra 1933 god*, Sarajevo, 1933, str. 203.
- ³⁰ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond Ministarstvo prosvjete (dalje: MPr), sign. 66-22-51. Vrhovno starešinstvo Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Br. Pov. 78. Ministarstvu prosvete Odelenje za osnovnu nastavu Beograd.
- ³¹ AJ, Mpr, sign. 66-22-51. Kraljevska banska uprava Drinske banovine. Pov. Broj 4658/33. Ministarstvu prosvjete Odjeljenju za osnovnu nastavu u Beogradu.
- ³² AJ, zbirka Milan Stojadinović (dalje: MSt), sign. 37-51-316. Džematski medžlis Vakufsko-mearifskog džemata Banja Luka. Br. 166/935. Predsedniku Kr. Vlade G. Dr. Milanu Stojadinoviću, Beograd.
- ³³ AJ, MSt, sign. 37-51-316. Kraljevska banska uprava Vrbanske banovine. Broj: strogo povjerljivo. 4. XI 1935. Gospodine predsedniče.
- ³⁴ Glasnik 'Prosvete' 18. Citirano prema: Srećko M. Džaja, *Politička realnost jugoslovenstva (1918-1991)*, Sarajevo – Zagreb, 2004, str. 212-213.
- ³⁵ Nikola Babić, "Komunistička partija Jugoslavije i pitanje položaja Bosne i Hercegovine", *Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, IV, 1968, br. 4, str. 230.
- ³⁶ Enver Redžić, *Pogledi iz antiistorije*, Sarajevo, 2001, str. 213.
- ³⁷ Pogledati primjerice: Istorijski arhiv Sarajevo (dalje: IAS), zbirka Fehim Spaho (dalje: FS), sign. SF-540, kutija 2. Sarajevska rezolucija.
- ³⁸ IAS, FS, sign. SF-537, kutija 2. Dragi prijatelju.
- ³⁹ Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*, Zrenjanin, 2004, str. 442.

⁴⁰ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, Zagreb, 1998, str. 120.

⁴¹ Jure Krišto, *Sukob simbola – politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001, str. 325.

⁴² AJ, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, sign. 74-232-345. Ispostava Sreza stolačkog. Broj 8769/32. Gosp. Dr. Jablanoviću Josipu, Banu Primorske banovine Split.

⁴³ Avdo Humo, *Moja generacija*, Sarajevo, 1984, str. 204-205.